

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.12

О. В. Брусакова

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Виявлено взаємозв'язок і взаємодію у структурі правової культури тих моральних аспектів, які є їх основою та головними компонентами. Розглянуто поняття моралі і права як невід'ємних констант у правовій культурі кожної окремої людини та громадянина, а також взаємний комунікативний зв'язок між громадянином і державою як чинник, що впливає на загальний рівень правової культури в суспільстві. Виявлено особливості правової культури на сучасному етапі.

Ключові слова: мораль, право, правова культура, інтерсуб'єктивність.

Постановка проблеми. Питання про мораль та право є предметом дослідження багатьох наук, що свідчить про важливість цієї проблематики як з практичної, так і з теоретичної точки зору. Актуальність цієї теми визначається тим, що моральність і право є фундаментальними ціннісними, аксіологічними формами людського буття, неподільно пов'язаними між собою генетичними й історичними нитками, але водночас такими, що все більше віддаляються одна від одної в уявленні сучасного суспільства. Це питання набуває сьогодні великої значущості й у зв'язку з розвитком та ускладненням державно-суспільних відносин. Правова і філософська думка завжди звертали дуже пильну увагу на питання правосвідомості, у тому числі на обґрунтування і визначення правового ідеалу, зв'язку права і моральності.

Стан досліджень. Ця проблема знайшла своє певне відбиття в дослідженнях таких науковців, як В. М. Карташов, Ю. Ю. Калиновський, Л. Фрідмен, О. Ф. Скакун, Д. А. Агапов, та інших. Проте в їх роботах дана тематика розглядається або в більш загальному або більш вузькому значеннях. Тому ми поставили своїм завданням розкрити основні моральні аспекти правової культури, показати їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Виклад основного матеріалу. З теоретичної точки зору особливо актуальним є дослідження взаємозв'язку і взаємовпливу моралі та права як складових елементів правової культури з метою ефективного використання їх високого потенціалу для побудови дійсно демократичного суспільства. Як відзначав відомий сучасний вітчизняний науковець В. А. Малахов, «мораль постає як такий практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла» [1, с. 41].

Як відомо, існує дуже значна кількість визначень поняття «право». Ми виходимо з того, що право є обумовленою природою людини

і суспільства системою регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [2, с. 241]. Мораль – найважливіший соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості. Вона є відомою сукупністю життєвих принципів, що історично складаються і розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і ґрунтованих на них норм поведінки. Ще стародавні філософи (Платон, Демокріт, Цицерон, Арістотель) вказували на значущість цих двох головних визначників громадської поведінки – права і моралі, на їх схожість і неспівпадання. Мораль і право у своєму походженні єдині. Наявні наукові і законодавчі джерела виходять з існування єдиної основи норм моралі і права, якою є моральний догмат про справедливість. Так, римське право, на якому будуються сучасні європейські і деякі інші правові системи, бере за основу ідею справедливості: «Jus est ars boni et aequi» – «Право є мистецтво добра і справедливості».

Для оцінки поведінки суб'єктів правових стосунків і правильного вирішення колізій, що виникають юристи постійно звертаються і до етичних критеріїв, бо в основі права лежить мораль. Вітчизняні правознавці незмінно підкреслювали, що право є лише мінімум моральності або юридично оформлена мораль. Право – засіб реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства. Без уроків моральності, моралі, етики право неможливе. Виходячи зі змісту понять «мораль» та «право», учені вже давно зробили висновок, що мораль та право мають багато спільного, зокрема, регулюють поведінку людей з метою кращого сумісного співіснування у суспільстві.

Однак є й відмінності, які випливають із самої суті понять «мораль» та «право». «Правових норм має бути скінченна кількість, вони потребують чіткого визначення, що вможливає достатньо легку процедуру перевірки їх фактичного виконання. Норми ж моралі принципово не можна звести до будь-якої скінченної їх множини, а через це не може існувати і будь-який вичерпний кодекс моральних норм ...» [1, с. 41]. Незважаючи на це, право дуже тісно пов'язане з мораллю, тому серед правових норм не повинно бути таких, які б підштовхували особистість до антиморальних дій та вчинків.

Значущість права розкривається через мораль, яка установлюється у громадянському суспільстві й через свої вищі ідеали та цінності звеличує право. «Протидіючи найбільш забезпеченим формам зла, право стоїть на сторожі добра, проти спроб насильницького «опщасливлювання» та «вдосконалення» людей» [3, с. 219]. Право має відповідати положенням моральних норм, адже внутрішній моральний зміст права – найважливіша умова його ефективності. На відміну від імперативного закону право має і внутрішнє переконання, і тут воно суміжне зі сферою дії моралі. Сучасна правова держава ставить на перше місце людину, її свободи і права. Принциповими стають моральна виправданість закону, справедливість права.

Звертаючись до ідейної спадщини І. Канта, слід підкреслити, що мораль у його вченні не замінює собою право, не стає більш високим і більш значущим критерієм оцінки поведінки людей, а навпаки, діючи як духовний чинник, звеличує право, надає йому не лише регулятивного змісту, але й вищого духовного сенсу. Моральність припускає ціннісне ставлення людини не лише до інших, але й до себе, почуття власної гідності, самоповаги, усвідомлення себе як осіб. Зокрема, І. Кант зазначав: «Хто перетворює себе на черв'яка, не повинен потім скаржитися, що його топчуть ногами» [4, с. 376]. Однак кантівська етика чесноти все більше потребує раціонального дискурсу. Дискурс як вища форма комунікації, центром якої є певна проблема, винесена на обговорювання суб'єктів, завжди спрямований на досягнення консенсусу між ними. Забезпечення можливості консенсусу у правовій демократичній державі з розвинутим громадянським суспільством здійснюється на засадах моралі та права, які визначають розгортання як теоретичного, так і практичного дискурсу. Тим вони створюють можливість духовного зростання особистості, яка є безпосереднім носієм правової культури та визнає інтерсуб'єктивний характер комунікації, надаючи загальної значущості її морально-правовим аспектам.

Відомий фахівець у галузі філософії права М. М. Алексєєв виводить свою концепцію правового морального ідеалу. Він стверджує, що сучасна правова криза обумовлена утопічною спробою створення абсолютно досконалої держави виключно за допомогою права. «Але з точки зору внутрішньої логіки ідей віра в швидке і остаточне здійснення суспільної досконалості ґрунтувалася на недостатньому розумінні того, що таке громадський, політичний і правовий ідеал. І таке ж нерозуміння лежало в основі такої властивої новітньому західному людству віри в універсальну, всерятуючу і всезілюючу суспільну місію права» [5, с. 20]. Це не заперечення права, а швидше, заперечення його абсолютизації, що веде до правового безсилля і державного неустрою. Правовий моральний ідеал – це зовсім не прагнення до досягнення досконалого соціального буття, а прагнення до поступового поліпшення громадського устрою.

Проблема правової культури суспільства – це проблема характеру самих взаємовідносин у суспільстві. Нормативно-правові документи та їх заохочувально-каральні компоненти є лише допоміжними інструментами у процесі побудови та підтримки бажаних суспільних відносин. По суті, проблема правової культури – це проблема характеристики кожного громадянина (а не протиправних та суспільно небезпечних окремих особистостей) або просто члена суспільства. Однак потрібно брати до уваги й той факт, що як кожний окремий громадянин деякою мірою може впливати на норми суспільства, так і суспільство набагато більшою мірою впливає на людину та формує її характер і поняття як громадянина даного суспільства.

Видатний німецький науковець у галузі права та політики Юрген Хабермас у багатьох своїх роботах завжди говорив про дві речі, які

стосуються нашої тематики. По-перше, він стверджував, що кожний індивід у людському суспільстві – це продукт спілкування в оточуючому суспільстві (в його термінології, – «інтерсуб'єктивність»). По-друге, враховуючи факт інтерсуб'єктивності людського буття, він стверджував, що сучасна демократична та конституційна (це означає, що правова) держава можлива лише за умови, що одночасно суспільство, колективно, є автором права (закону) і кожний громадянин, індивідуально, є суб'єктом цього права. Тільки за такої умови кожний громадянин, визнаючи у кожній букві закону саме свої уподобання про бажані форми соціального буття, може вільно слідувати цим правилам, а також очікувати саме такої поведінки з боку інших (див.: Хабермас Ю. Теорія Комунікативної дії. Т. 1. Фактичність та Значущість).

Роздуми Ю. Хабермаса виражені у теоретичній площині, але перекласти їх у площину практичного життя не важко. Інтерсуб'єктивність стосовно цієї теми можна розуміти як стан, коли кожний індивід поводить себе так само, як і решта інших, тобто поведінка передається від суспільства до кожної людини та громадянина.

Підвищення правової культури громадян у такому випадку можна розглядати як колективний громадянський (або політичний) проєкт, як це пропонує американський сучасний науковець Керол Едвард Солтан [6] у відношенні права як такого: проєкт щодо прищеплювання правової свідомості, розвитку суспільних інститутів, які сприяють підтримці правової культури. «Проєкт» означає створення чогось нового та практичного, сутність якого визначається усім суспільством. Такий суспільний проєкт щодо створення правової держави та сильної правової культури має потенціал стати позитивним, ідеологічним і таким, що буде мати велике значення для сучасної України.

У сучасному світі конвенціональні форми моралі все більше змінюються постконвенціональними, що оснований на інтерсуб'єктивності. Адже моральна відповідальність має водночас особистісну й соціальну основу і передбачає належність людини до інститутів суспільства. Вона полягає не в ігноруванні існуючого стану речей, а в можливому в його межах спілкуванні з іншими людьми. Основа визначеної таким чином відповідальності полягає перш за все у повазі до людської гідності кожної особи, а не певних інститутів. Морально перебирати відповідальність на себе (в усякому випадку, коли можлива особиста участь у тій чи іншій події життя) здатен кожен із нас; тобто кожна людина може усвідомлювати себе відповідальною і в цьому розумінні вільною. Дійсність відповідальності ґрунтується на можливій для людини свободі. Розуміння меж нашої свободи впливає на розуміння меж нашої відповідальності.

Наведемо висловлювання видатного представника правової думки Г. А. А. Харта, який пише: «теорія природного права в усіх своїх мінливих видах намагається наполягати на тому, що люди рівною мірою прихильні цілям і єдині в розумінні цілей (прагнення до знання,

справедливість стосовно їх побратимів), відмінних від мети простого виживання» [7, с. 51].

Висновки. На жаль, ми сьогодні можемо спостерігати в українському суспільстві неоднорідність уявлень про моральні цінності. У зв'язку з цим має місце і множинність типів праворозуміння. Тому є різне розуміння взаємодії права і моралі. Можна досить чітко констатувати цей трансформаційний процес: сьогодні мораль поступається позиціями праву; право, втративши моральну основу, поступається дорогою силі. В результаті формується право сили, яке домінує над силою права, справедливості. Видатний англійський філософ, правознавець і богослов Семюел Кларк, точно відбиваючи суть подібних явищ, пише: «Абсурдно і негідно з-за недбалості плутати очевидно правильне і неправильне, тобто уявляти собі співмірність речей у сфері моралі не такою, якою вона є насправді, або навмисно діяти всупереч наперед відомій справедливості і безсторонності, тобто бажати, щоб речі стали тим, чим вони не є і бути не можуть, а це самовпевнено, зухвало, осоружно знанню, розуму і здоровому глузду, це спроба зруйнувати порядок, на якому тримається всесвіт, і, крім того, це так само абсурдно, як називати світло пільмою» [7, с. 64]. Тому суспільство, в першу чергу, має прагнути до панування моральних законів у світі.

Список використаних джерел: 1. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – Київ : Либідь, 1996. – 304 с. 2. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М. : Норма, 2002. – 616 с. 3. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чмиля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с. 4. Кант И. Метафизика нравов. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, Ч. 2. – 478 с. 5. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Юрид. ин-т, 1998. – 202 с. 6. Karol E. S. The Project of law, Moderation, and the Global Constitution / Karol Edward Soltan // Maryland Journal of International law. – P. 231–232, 263. 7. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Дж. Финнис. – М. : ИРИСЭН ; Мысль, 2012. – 554 с. 8. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Харків : Право, 2008. – 288 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Брусакова О. В. Моральные аспекты правовой культуры

Выявлены взаимосвязи и взаимодействие в структуре правовой культуры тех моральных аспектов, которые являются их основой и главными компонентами. Рассмотрено понятие морали и права как неотъемлемых констант в правовой культуре каждого отдельного человека и гражданина, а также взаимодействие коммуникативную связь между гражданином и государством как фактор, влияющий на общий уровень правовой культуры в обществе. Выявлены особенности правовой культуры на современном этапе.

Ключевые слова: мораль, право, правовая культура, интерес субъективности.

Brusakova O. V. Moral aspects of the legal culture

The present paper is an attempt to single out in the structure of legal culture those moral aspects that lay the ground without which the existence of law as a regulator of public relations is impossible. The author explores the notions of law and morality as integral constants of the legal culture of every single individual and citizen as well as a mutual communicative link between a citizen and a state which influences the overall of legal culture in a society.

The present study argues that morality is an intersubjective category which makes the improvement of the legal culture of citizens a major task of a society. The latter can be viewed as collective civic or political project aimed at imparting of legal awareness. The author argues that the suggestions made are extremely important in Ukrainian society where morality has inferior positions in accordance to law.

Keywords: morality, law, legal culture, intersubjectivity.

